Dossier
Noves espiritualitats

4-9
Maria del Mar Griera i Llonch
Espiritualitat: més enllà de les modes

10-14
Xavier Melloni i Ribas
L'esperit, un intangible emergent

16-20
Marc Galofré
L'espiritualitat combativa de Josep Maria Esquirol

22-26
Angélica Sátiro
Quan una persona es troba a la fi del món, desapareix?

28-33
Mónica Cornejo Valle
De com l'espiritualitat es va convertir en saludable

34-39
Eudald Espluga Casademont
La nebulosa misticoesotèrica: entre el neoliberalisme i la cultura de l'autoajuda

Espiritualitat: més enllà de les modes

Maria del Mar Griera i Llonch

La religió retrocedeix mentre creix l'espiritualitat. És un fenomen que les ciències socials no havien previst i que les enquestes reflecteixen: un 48,1% de la població major d'edat s'identifica com a "persona espiritual" sense vincular-se a una tradició religiosa, simplement com una forma de subjectivitat transcendent deslligada de les estructures institucionals clàssiques.

El percentatge de persones que es declaren religioses a Catalunya ha davallat de manera sostinguda en les últimes dècades, i no sembla tenir aturador. Però no passa el mateix amb l'espiritualitat: creixen les persones que s'hi senten identificades.[1] No és un fenomen exclusiu de Catalunya, ja que una enquesta recent posava de manifest que també als Estats Units s'està produint quelcom similar: minva notablement, i any rere any, el percentatge de persones que s'identifiquen amb la religió, mentre augmenta el nombre dels qui es decanten per l'espiritualitat.[2]

Les ciències socials no havien previst aquesta deriva. La teoria de la secularització augurava que la modernitat implicava, inevitablement i de manera irreversible, la fi de la religió; hom afirmava que la fallida de les confessions religioses tradicionals tindria com a conseqüència l'increment de l'ateisme. L'embranzida que ha pres l'espiritualitat com a moviment, i com a categoria d'identificació, ha estat quelcom inesperat. És més, dècades enrere, era gairebé inconcebible pensar l'espiritualitat fora de les tradicions religioses, atès que espiritualitat i religió eren dues cares d'una mateixa moneda. L'espiritualitat es reconeixia com quelcom

Maria del Mar Griera i Llonch. Doctora en Sociologia, professora agregada de la Universitat Autònoma de Barcelona i investigadora ICREA Acadèmia (2021-26). Dirigeix el grup d'investigació ISOR, especialitzat en sociologia de la religió i la cultura. És també membre del consell científic internacional de l'Institut Européen en Sciences des Religions de l'École pratique des hautes études i vicepresidenta del comitè de Sociologia de la Religió de la International Sociological Association.

Notes
1. *Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat* (2020): http://ow.ly/tBoj50GvgC3
2. Dades de l'enquesta del Pew Research Forum dels Estats Units sobre aquesta espiritualitat i religió: http://ow.ly/gS5050GvgFx

pertanyent, o que es desenvolupava, en el si d'una tradició religiosa. Però avui no. O no sempre.

Espirituals però no religiosos?

Segons el *Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat* (Generalitat de Catalunya, 2020), un 48,1% de la població major d'edat s'identifica com a "persona espiritual". Una anàlisi una mica més precisa d'aquesta qüestió ens revela alguns elements interessants, com ara que una majoria s'identifica com a espiritual però no religiosa (59,4%). La consideració d'espiritual, per tant, no sempre porta implícita la vinculació a una tradició religiosa, sinó que emergeix com una forma de subjectivitat transcendent deslligada de les estructures institucionals clàssiques. Ara bé, per altra banda, hi ha un percentatge important de població que segueix declarant-se religiosa i espiritual a la vegada, i que no viu amb incompatibilitat ambdues qüestions. És l'espiritualitat la que es cultiva en relació, i amb comunió, amb la pertinença a una tradició religiosa.

Si ens fixem amb aquells que es defineixen com "no espirituals", es fa evident que tampoc són un grup homogeni. Hi ha un 33,6% que diuen que no són ni espirituals ni religiosos, i aquests són el perfil que més s'ajusta a l'etiqueta de l'ateisme, que creix de manera lenta però constant. Alhora, però, un 13,8% de la població afirma que no es considera espiritual però sí religiosa. A primera vista, aquesta dada podria semblar paradoxal. És possible ser religiós sense ser espiritual? Es pot ser membre d'una confessió religiosa sense practicar-ne l'espiritualitat? En la nostra societat cada vegada hi ha més persones que pensen que sí, i aquesta és una tendència creixent a Europa. Es parla de processos de culturització de la religió, on el vincle amb la religiositat es construeix a través de la identificació amb la comunitat cultural, amb la seva història, i no tant amb l'espiritualitat o l'ortodòxia religiosa. La sociòloga francesa Hérvieu-Léger va encunyar el concepte "belonging without believing" [creure sense pertànyer] per caracteritzar aquest fenomen, el de les persones que es diuen cristianes, musulmanes o jueves, però que poques vegades posen els peus a un temple religiós o observen els preceptes religiosos.

> Hi ha qui concep l'espiritualitat com la religió en estat pur, sense la contaminació institucional que reprodueix els vicis, i els mals, d'una societat corrompuda.

De què parlem quan parlem d'espiritualitat?

Enmig d'aquest escenari de transformació es fa difícil entreveure a què ens referim exactament quan parlem d'espiritualitat. La pregunta no és banal, i tampoc té una resposta fàcil.

Hi ha qui concep l'espiritualitat com la vessant "bona" de la religió, el que en queda després del naufragi; la religió despullada de la

institució, dels dogmes, de les jerarquies. La religió en estat pur, sense la contaminació institucional que reprodueix els vicis, i els mals, d'una societat corrompuda. Aquesta definició pot ser atractiva a primera vista i ens ofereix pistes per pensar l'espiritualitat, però sociològicament és poc consistent. L'espiritualitat és filla del seu temps, no és una forma "pura" que es desenvolupa aliena al context econòmic, social, cultural i polític en què es troba. Entendre l'emergència de l'espiritualitat com a categoria ens obliga, també, a comprendre el context històric i social que l'ha fet possible.

L'individu se sent legitimat per articular una narrativa espiritual pròpia i per buscar, explorar i triar entre formes diferents, i tècniques diverses, de recerca de transcendència.

Una mirada històrica d'ampli abast, com la que desenvolupa el filòsof canadenc Charles Taylor, ens permet traçar els orígens del creixement de l'espiritualitat en la societat contemporània. En la seva obra *La era secular* (Gedisa, 2015), Taylor exposa el procés pel qual l'individu va desvinculant-se dels déus i de la necessitat d'un referent d'autoritat extern. L'expansió de la ciència és clau en aquest escenari. L'ésser humà, i ja no Déu, passa a ser la mesura de totes les coses. L'individu guanya autonomia, i la recerca de transcendència i de sentit adquireix preeminència. La veritat deixa d'ubicar-se fora de l'individu i és el jo subjectiu el que es converteix en la brúixola d'aquesta espiritualitat emergent. Des d'aquesta perspectiva macrohistòrica, el creixement de l'espiritualitat es vincula a l'adveniment de l'era secular i a l'emergència del subjecte autònom modern.

Un altre sociòleg, Peter Berger, ens dona més pistes per entendre el fenomen de l'espiritualitat. Berger afirma que, en la contemporaneïtat, les institucions religioses han perdut plausibilitat: ja no donem per descomptada la seva existència, ni sentim l'obligació de vincular-nos-hi. L'individu pot decidir unir-se a una comunitat religiosa, a una confessió, però també pot decidir no fer-ho. I és en aquest gest, en la possibilitat de decidir, en la necessitat de decidir, on rau la llavor de la secularització. És també en aquest context on neix la possibilitat d'una espiritualitat deslligada de les institucions tradicionals. L'individu se sent legitimat per articular una narrativa espiritual pròpia i per buscar, explorar i triar entre formes diferents, i tècniques diverses, de recerca de transcendència. El repertori és ampli, i els processos de globalització no han fet sinó accentuar la disponibilitat de missatges, tècniques i símbols espirituals a l'abast de tots nosaltres.

Ara bé, reconèixer que l'individu guanya autonomia per construir la seva vida espiritual, per buscar el sentit transcendent a la seva existència, no ens ha de fer caure en el miratge d'una espiritualitat lliure d'influències socials, culturals, polítiques o econòmiques, i emancipada de tota forma d'autoritat. Ans el contrari,

l'emergència i expansió de l'espiritualitat evolucionen en diàleg amb les transformacions socials, econòmiques, culturals i polítiques que tenen lloc a la nostra societat.

De la contracultura al *mindfulness*: el paper de l'espiritualitat en un context neoliberal

La sociòloga britànica Linda Woodhead situa als anys setanta l'inici de l'expansió de l'espiritualitat deslligada de les religions tradicionals. Ella ens diu que és amb els moviments contraculturals i amb l'obertura occidental a les religions orientals que l'espiritualitat comença a prendre força a Europa i als Estats Units. Inicialment és una espiritualitat que es vehicula a través de comunitats heterogènies petites i disperses, des de centres de teràpies alternatives fins a comunitats *hippies* o grups d'espiritualitat pagana. Linda Woodhead l'anomena "espiritualitat holística" amb la voluntat d'emfatitzar la visió articulada entre el cos, la ment i l'esperit que generalment promulga. A l'inici, és una forma d'espiritualitat que creix als marges de la religió oficial i que es popularitza especialment en zones urbanes i entre dones de classe mitjana.

Els sociòlegs Galen Watts i Dick Houtman remarquen que, malgrat l'heterogeneïtat d'aquesta espiritualitat emergent, podem distingir tres característiques que travessen la majoria de les seves expressions: una ontologia religiosa de la immanència, basada en la idea del sagrat com una energia impersonal i sempre present; una epistemologia de l'experiència que atorga a l'experiència personal, al món sensorial, preeminència a l'hora d'assolir la transcendència, i la idea de la salvació a través del contacte amb el "jo autèntic", un jo interior que és el dipositari d'una saviesa ancestral. Aquestes creences, ens diran, es vehiculen i dialoguen amb tradicions filosòfiques i espirituals diferents, i cristal·litzen en pràctiques espirituals concretes que van des del reiki fins als rituals xamànics, la meditació cristiana o les constel·lacions familiars, per anomenar-ne només algunes.

Al tombant de segle XXI, l'espiritualitat perd el seu caràcter contracultural i adquireix visibilitat en l'espai públic. Segons Eva Illouz, la creixent centralitat de la salut emocional i l'exigència de realització personal li donen impuls.

A partir del tombant de segle XXI, aquesta espiritualitat pren una nova embranzida i guanya popularitat. Perd el seu caràcter contracultural i adquireix visibilitat en l'espai públic. L'auge del que la sociòloga Eva Illouz en diu l'"*ethos* terapèutic", és a dir, la creixent centralitat de la salut emocional i l'exigència de realització personal, li donen impuls. L'espiritualitat es converteix en un recurs a l'abast de l'individu per construir la seva identitat i per gestionar la incertesa en la societat del risc. La literatura d'autoajuda, els retirs de ioga o els cursos

de *mindfulness* són algunes de les mostres més conegudes d'aquesta espiritualitat a la recerca del benestar emocional. Són nombrosos els qui consideren que aquesta forma d'espiritualitat potencia l'adaptació dòcil a un neoliberalisme cada vegada més ferotge, i facilita la construcció de subjectes disposats a resignar-se a les exigències del context. Segurament és cert. Però no és inevitable.

El sociòleg alemany Hartmut Rosa diu que allò que caracteritza la nostra societat és l'acceleració en la qual ens trobem immersos. Una acceleració que s'expressa tant de manera externa, amb la constricció del temps en la societat contemporània, com amb una dimensió interna, amb la interiorització de la pressió del temps. Les experiències de transcendència guanyen rellevància, segons Rosa, perquè esdevenen una forma d'aturar momentàniament el temps, de domesticar l'exigència de l'acceleració i transcendir la quotidianitat. Les experiències espirituals poden ser pauses, un punt i seguit, una manera d'agafar forces per continuar en aquest món tan exigent. Però també poden ser el principi d'una transformació més profunda, de llarga durada i que deixi petja.

Sigui com sigui, i més enllà del veredicte moral que vulguem atorgar a aquesta nova espiritualitat, el que resulta indiscutible des del punt de vista sociològic és que avui l'espiritualitat no la podem definir en singular. És, més aviat, una matriu plural configurada a partir de diferents narratives filosòfiques, tècniques espirituals i experiències de transcendència que els individus combinen de maneres diverses, depenent de les seves necessitats específiques i també del seu capital cultural i social.

El protestantisme a la ciutat de Barcelona. Retrat d'un col·lectiu heterogeni
Ajuntament de Barcelona, 2018

Pluralisme confessional a Catalunya
Angle Editorial, 2012

Diversitat religiosa i món local
Diputació de Barcelona, 2011

Referències bibliogràfiques

Berger, P. L. *The Many Altars of Modernity*. De Gruyter, 2014.

Estruch, J. *Entendre les religions. Una perspectiva sociològica*. Editorial Mediterrània, 2015.

Hervieu-Léger, D. i Solana, M. *La religión, hilo de memoria*. Herder, 2005.

Heelas, P., Woodhead, L., Seel, B., Tusting, K. i Szerszynski, B. *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality*. Blackwell, Oxford, 2005.

Illouz, E. *La salvación del alma moderna: terapia, emociones y la cultura de la autoayuda*. Katz Editores, 2005.

Rosa, H. *Social Acceleration*. Columbia University Press, 2013.

Taylor, C. *La era secular: tomo II* (vol. 2). Editorial Gedisa, 2015.

L'esperit, un intangible emergent

Xavier Melloni i Ribas

En l'actual context de pluralitat cultural i religiosa estem assistint a quelcom imprevist: s'està produint un ressorgiment de la dimensió espiritual. A mesura que anem madurant, també maduren les nostres imatges i idees, i la relació amb la ultimitat o la transcendència. La pregunta és: què poden aportar les religions a aquest nou paradigma?

Un emergir inesperat

Assistim a un fenomen que ni els millors analistes del segle passat havien previst: s'està produint un ressorgiment de la dimensió espiritual en un context de pluralitat cultural i religiosa. La mort de Déu preconitzada pels grans filòsofs del segle XX no s'ha produït, sinó que s'ha donat una mutació de determinades idees sobre Déu. Ja ho va dir Rainer Maria Rilke: "A pesar nuestro, Dios madura".[1] No és que Déu maduri, el que madura són les nostres imatges, les idees i la relació amb la ultimitat o la transcendència a mesura que anem madurant nosaltres. La pregunta és: què poden aportar les religions a aquest nou paradigma?

L'espiritualitat, una via per aprendre a fluir

Al començament del mil·lenni, el filòsof polonès Zygmunt Bauman va fer un diagnòstic sever de la societat contemporània identificant-la com *modernitat líquida*.[2] Considerava que les identitats actuals s'assemblen a la crosta de la lava que s'endureix i es torna a fondre contínuament, canviant de forma sense parar. Les identitats semblen estables des de fora, però, en realitat, són summament fràgils i estan sotmeses a un esquinçament constant. La identitat no té cap suport extern, cadascú ha de forjar-se provisionalment la seva per sobreviure. Segons els plantejaments de Bauman, el valor que impera en la modernitat líquida és la necessitat de fer-se amb una identitat flexible i versàtil per enfrontar-se a les diferents mutacions que el subjecte ha de patir i assumir al llarg de la seva vida, sense que hi hagi cap nucli consistent sobre el qual arrelar-se i vertebrar-se. Fins aquí l'anàlisi de Bauman. Tanmateix, aquesta liquiditat es pot llegir d'una manera ben diferent: com la capacitat de fluir entre dogmes, rigideses i identitats blindades que han encarcerat la creativitat d'allò que anomenem *esperit*, que significa 'aire', 'vent', 'alè', 'flux'. Potser actualment la nostra cultura és el medi propici per obrir-se d'una nova manera a l'intangible que les religions del passat van conrear, però amb uns codis que ja no són els nostres. La cultura actual ens predisposa per a la dimensió espiritual, més que no pas en un entorn fix on tot estava establert per endavant.

Les múltiples perspectives des de les quals avui ens aproximem al que convencionalment anomenem *Déu* suposen el desmembrament d'un món tancat i monolític, i d'una mentalitat vertical i lineal que donava molta seguretat però també empresonava i excloïa molts àmbits de la realitat. La irrupció de tantes cosmovisions possibles i de tan diversos accessos al sagrat suposa la caiguda de seguretats i certeses per viure en estat d'obertura. Davant les grans veritats religioses o ideològiques d'antany, apareixen aproximacions que no pretenen conquerir la totalitat, però sí que busquen ser integrals. Això no condueix a un relativisme corrosiu, sinó que obre a una nova manera de

Notes

1. Rainer Maria Rilke, *El libro de horas*. Hyperion, Madrid, 2005 (p. 39).

2. *Cf.* Zygmunt Bauman, *Modernidad líquida*. Fondo de Cultura Económica, Buenos Aires, 1999.

Xavier Melloni i Ribas. (Barcelona, 1962) és antropòleg, teòleg i fenomenòleg de la religió. Jesuïta i estudiós dels Exercicis Espirituals, té al mateix temps un ampli coneixement dels textos de les diverses religions. És membre de Cristianisme i Justícia, i professor a la Facultat de Teologia de Catalunya i a l'Institut de Teologia Fonamental de Sant Cugat. Viu en el centre espiritual La Cova de Sant Ignasi, a Manresa.
Entre les seves publicacions, totes a l'editorial Fragmenta, destaquen *Vers un temps de síntesi* (2011), *Déu sense Déu* (amb Josep Cobo, 2015) i *El desig essencial* (segona edició, 2019).

L'ateisme combatiu i bel·ligerant del segle passat dona pas a una generació que, més que considerar-se atea, es considera *ateista*, en el sentit que no creu en un Déu personal, però està oberta a considerar una dimensió interior o espiritual.

concebre la vida com a indagació constant, com a desplaçament continu, tal com han assenyalat els místics de tots els temps. Hem d'indagar en què consisteix aquest paradigma emergent que no parteix dels referents que fins ara l'han constituït.

Un estat de modificació contínua

L'encreuament de confluències en el que ens trobem és resultat de la superposició, juxtaposició i simultaneïtat de processos personals i col·lectius, interns i externs a la vegada, a escala local i escala mundial. L'increïble flux d'informació al qual estem sotmesos crea un estat de modificació contínua, un canvi en l'estatus del saber; posa forma (*in-forma*) on abans no hi havia hagut contorn. L'univers es construeix permanentment gràcies a un augment constant d'informació i la nostra cultura internauta, junt amb el desenvolupament dels mitjans de comunicació i de transport, és vehiculadora d'aquest impuls creador que conté una dimensió transcendent, tot i que [encara] no s'expliciti.

Tot això comporta una nova manera de relacionar-se amb la dimensió espiritual o intangible de l'ésser humà. L'ateisme combatiu i bel·ligerant del segle passat dona pas a una generació que, més que considerar-se atea, es considera *ateista*, en el sentit que no creu en un Déu personal, però està oberta a considerar una dimensió interior o espiritual que no pot o no vol anomenar per no encasellar-la de nou. Ha aparegut el pluriteisme, que és diferent del politeisme. Aquest consisteix en la creença en diversos déus, o bé en el fet d'idolatrar allò que és relatiu, d'absolutitzar allò que és efímer i de sacralitzar el que és banal, mentre que el pluriteisme es refereix a les diverses formes d'aproximar-se al transcendent, conseqüència de la multireligiositat i de la pluralitat de cosmovisions, resultat de la convivència planetària en la qual ens trobem. Alhora, assistim a un renéixer de la recerca espiritual sovint al marge de les religions mil·lenàries, fenomen que s'anomena *espiritualitat sense religió*. Cal també esmentar manifestacions de conservadorisme religiós i els fonamentalismes, atrinxeraments cognitius i afectius més o menys defensius i ofensius, com a conseqüència d'unes identitats que se senten amenaçades. Són reaccions inevitables davant un cicle de la humanitat que s'acaba i un altre que comença.

Hereus del llegat espiritual de la humanitat

És l'hora d'heretar el llegat espiritual de la humanitat. Podem agrupar les tradicions religioses en tres grans constel·lacions: les religions abrahàmiques o teistes, les religions oceàniques o orientals, i les religions aborígens o teocòsmiques. Cadascuna té una excel·lència, i aquesta és el do més preuat que poden oferir a les altres.

Notes

3. *Cf.* Raimon Panikkar, *Visió trinitària i cosmoteàndrica: Déu, home, cosmos*. Col·lecció "Opera Omnia", vol. VIII, Fragmenta, Barcelona, 2011.

Les tres religions abrahàmiques o teistes conceben Déu com el Totalment-Altre, la relació amb el qual produeix la consciència del jo, ja que és en aquesta relació on la condició humana pren la màxima consciència de la seva dignitat. El vehicle fonamental és la paraula, per la qual cosa a les tres tradicions se les coneix també com les religions del Llibre. Bíblia vol dir precisament això, *Llibres*, que són portadors d'una Paraula revelada, a l'escolta de la qual l'esser humà creix. Més particularment, a Israel la revelació es fa poble, en el cristianisme es fa rostre i en l'islam es fa recitació (que és el que significa *Alcorà*).

A les religions oceàniques l'accent està posat en la consciència de la Totalitat, on el jo es dissol per obrir-se a aquesta immensitat de què formem part i de la qual en cap moment estem separats. El seu vehicle és el silenci. Més específicament, allò propi de l'hinduisme és la identificació de l'esperit individual (*atman*) amb l'Ésser Absolut (*brahman*); allò propi del budisme és la identificació amb la Vacuïtat fèrtil que possibilita totes les formes, i el propi del taoisme és la capacitat de fluir en totes les situacions perquè la realitat mateixa és aquest Flux (Tao).

Per a les tradicions aborígens, l'experiència del Sagrat és inseparable del seu vincle amb la terra; d'aquí brolla l'instint de reverència per la natura tan necessari per a la nostra civilització. El seu vehicle per excel·lència són els rituals de restitució.

Per a les tradicions aborígens, l'experiència del Sagrat és inseparable del seu vincle amb la terra.

Aquestes tres constel·lacions estan en relació amb el que el pensador Raimon Panikkar va encunyar en el terme de realitat *cosmoteàndrica* per expressar la inseparabilitat de la dimensió transcendent, humana i còsmica.[3] Tota la realitat conté aquestes tres dimensions, i cada religió arriba a la totalitat a través d'un accent determinat. Podem dir que les religions aborígens

Forma part del nou paradigma la consciència de la interrelació de tot amb tot i de tots amb tots. D'aquí neix una comprensió integral de la realitat, la qual cosa comporta una actitud d'obertura i d'escolta.

hi accedeixen preeminentment per la dimensió còsmica, amb una particular sensibilitat per la relació amb la natura i el que ella ens dona; les religions abrahàmiques posen l'accent en la dimensió comunitària i, per tant, en les relacions interhumanes, i les religions orientals cultiven particularment la dimensió interior, de la qual cosa se'n deriva una relació més despresa amb el món material. A aquestes tres constel·lacions hi hem d'afegir la mentalitat secular, que no deixa de ser una relligació més amb la realitat.

Avui som més conscients que mai de la coexistència d'aquestes quatre aproximacions i de la necessitat de coinspirar conjuntament per resoldre els grans reptes que tenim com a civilització i com a espècie.

Vers un temps de síntesi
Xavier Melloni
Fragmenta, 2011

Déu sense Déu
Xavier Melloni i Josep Cobo
Fragmenta, 2015

El desig essencial
Xavier Melloni
Fragmenta, 2a edició, 2019

La triple obertura

Forma part d'aquest nou paradigma la consciència de la interrelació de tot amb tot i de tots amb tots. D'aquí neix una comprensió integral de la realitat, la qual cosa comporta una actitud d'obertura i d'escolta per viure amb qualitat i disponibilitat cada moment. A través del camí específic que cadascú esculli per conrear aquesta disposició, el que cal tenir present és en quina mesura ens ajuda a mantenir-nos oberts a les tres dimensions constitutives de la realitat.

En primer lloc, cap al transcendent, sigui com sigui que anomenem la instància primera i última que sosté el fons de la realitat, l'Ésser-més-enllà-de-tot i, alhora, l'Ésser-més-ençà-de-tot. La progressiva obertura al Misteri comporta el progressiu respecte pels diferents camins que s'hi endinsen. Això obre la via mística. En segon lloc, cap a la comunitat humana, creixent en una sensibilitat ètica cada vegada més gran. El nostre món globalitzat requereix coneixements de la complexa societat en la qual vivim per promoure diverses formes de solidaritat i per assolir el canvi social. No ens és permesa la ingenuïtat. Això obre la via ètica. I per últim, cap al respecte i la veneració per la terra. L'antropocentrisme de la civilització occidental ha portat a un greu col·lapse en relació amb la natura i els seus recursos. L'espiritualitat emergent assenyala de moltes maneres la necessitat de restablir els vincles amb la terra. Això obre la via ecològica.

Aquesta aproximació integral —cosmoteàndrica— a la realitat és una característica del nostre temps en què convergeixen múltiples perspectives i disciplines. Tots els accessos són necessaris per obrir-nos al misteri de l'existència i tenir cura de la vida, el fons de la qual es manifesta de múltiples maneres i no s'esgota en cap interpretació.

(Sobre)viure al carrer
El noi de dalt, originari del Senegal, carregava un refrigerador donat pels treballadors d'un forn del carrer de Santa Anna (estiu del 2021). En lloc de llançar-lo, el van avisar perquè el pogués vendre a una ferralleria. Aquesta és una mostra que el carrer pot ser un espai de solidaritat entre veïns. Solidaritat que també van viure els nois d'origen nòrdic de la imatge de sota. Es van trobar i van romandre junts sota la muralla de la ciutat tot el confinament dur, entre el març i el maig del 2020. Altres persones, com ells, van quedar atrapades al carrer. D'una banda, les fronteres estaven tancades i no podien tornar a casa, i, de l'altra, van trobar els hostals tancats o no van poder llogar una habitació per la por dels ciutadans al contagi.

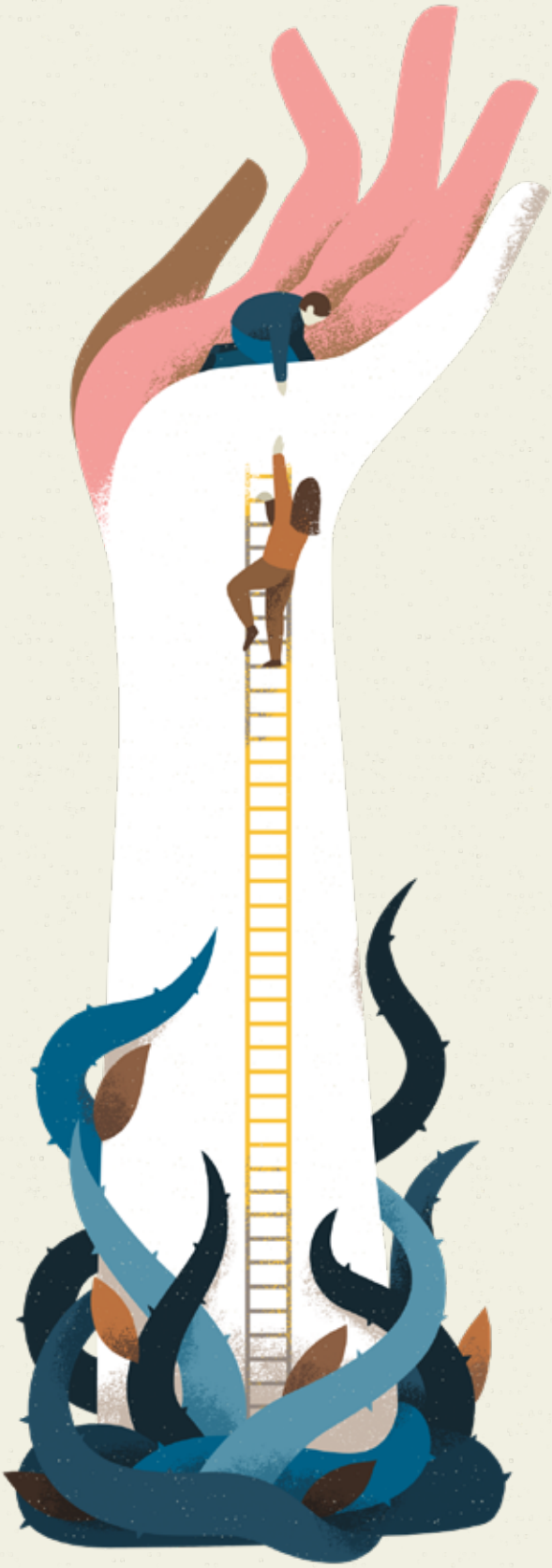

L'espiritualitat combativa de Josep Maria Esquirol

Marc Galofré

La *filosofia de la proximitat* de Josep Maria Esquirol parteix de la descripció de les experiències constitutives de la situació humana i ens dona una visió antropològica de l'humà, concreta i comprensiva. Aquesta filosofia busca de manera molt clara el veïnatge del pensament espiritual o, més ben dit, de l'actitud espiritual.

Las experiencias espiritualmente más hondas no provienen de meditaciones intelectuales profundas, sino de la visión privilegiada de algo concreto.
Nicolás Gómez Dávila

Introducció a la filosofia de la proximitat

1. La *filosofia de la proximitat* de Josep Maria Esquirol incideix de manera recurrent en el tema dels inicis. L'inici absolut, ens dirà en el seu darrer assaig, és el fet que millor explicaria el naixement de cadascun dels nens i nenes que arriben al món. Un esdeveniment singular i extraordinari que, precisament pel fet de ser inici absolut, anul·la qualsevol possibilitat d'explicació prèvia. "Sense explicació, sense fonament, sense cap raó que en doni compte" (*Humà, més humà*, Quaderns Crema, p. 33). Ens diu, doncs, que l'esdeveniment concret del naixement porta inscrit de manera plena el seu propi significat, i que la filosofia que ens en vulgui parlar caldrà que sigui discreta i atenta, que exerceixi amb més cura l'observació que l'explicació, que parli poc, però que parli bé, amb *respecte*. I, amb tot, és una filosofia que parla precisament "d'allò de què *gairebé* no es pot parlar", modificant molt lleugerament però de manera significativa la cèlebre proposició wittgensteiniana. Parla de les coses concretes.

Aquest plantejament filosòfic ha estat continuat al llarg de tot el recorregut de la *filosofia de la proximitat*. Podríem dir que la seva fecunditat creativa ha consistit en un exercici rigorós de contenció, d'una gran austeritat. Ha sostingut la seva reflexió sobre un punt fix i ha acomplert aquesta tasca d'aprofundiment i de clarificació que ens ha anat arribant en cada un dels seus darrers llibres. Sobre aquest punt fix s'ha dut a terme aquest recorregut llarg i fructífer. I és per això que ara som nosaltres qui prendrem la filosofia de Josep Maria Esquirol com a inici, com a passera per accedir a territoris que li són fronterers.

Podem parlar pròpiament d'espiritualitat des de la filosofia de la proximitat? En tant que descripció de les experiències constitutives de la situació humana, és una filosofia que duu a terme un treball de base, podríem dir, i ens dona una visió antropològica de l'humà, concreta i comprensiva alhora, que té unes implicacions indiscutibles en les seves dimensions més fonamentals. I, de fet, ens trobem que el seu camí busca de manera molt clara el veïnatge del pensament espiritual o, més ben dit, de l'actitud espiritual (i també de l'expressió poètica, del cant) per aproximar-se al lloc on l'essència de la vida humana és més clara i fonda.

Marc Galofré. Filòsof i forner. Llicenciat en Filosofia per la Universitat de Barcelona, Marc Galofré es guanya la vida fent pa. Deixeble i especialista en l'obra de Josep Maria Esquirol.

Pa i cant per viure

2. "Es necessita poc, per viure. Pa i cant". Aquest és el pòrtic a través del qual entrem dins *Humà, més humà*, un lema que no hem d'oblidar perquè ens porta al centre mateix del seu pensament.

Es tracta de no fer mal, de cuidar, de ser *metges* de nosaltres mateixos i dels altres.

Fixem-nos, pa i cant són dues coses fins a un cert punt contraposades: la materialitat bàsica del pa, el component més bàsic dels nostres àpats, enfront del cant, creació musical i poètica de l'esperit. Però cal que vegem la seva concordança si volem entrar de manera adequada a la filosofia de la proximitat. Només restant a prop del senzill i més bàsic no perdrem el contacte amb un fons de realitat que ja és, pròpiament, l'espai espiritual: "Des de Lastènia, deixeble de Plató, fins a Margarita, germana de la caritat, aquell que fa que el pensar transformi la seva vida és una persona espiritual, sense ostentació. Algú que es lleva al matí, fa la feina, té cura de la seva gent, es distreu... Però gairebé en tot això es nota un aire diferent, s'entreveu quelcom d'especial, rar" (*Humà, més humà*, p. 16).

És això, la humilitat com a punt de partida. I Francesc d'Assís com el seu mestre indiscutible, per la seva disposició a la dolcesa, per la seva disposició al servei. A peu pla i al costat dels altres és l'únic lloc possible lluny de qualsevol tipus de violència. Perquè es tracta justament d'això, de no fer mal; es tracta, just al contrari, de cuidar, de ser *metges* de nosaltres mateixos i dels altres. Aquest és l'argument principal. No és gens estrany que Josep Maria Esquirol tingui afecció per aquesta professió i pels seus oficiants. Per exemple, per al doctor Rieux, el metge de *La pesta* d'Albert Camus. Rieux dona aquesta rèplica definitiva al pare jesuïta Paneloux, amb qui manté una polèmica que, aquest últim, volia teològica; diu Rieux: "Nosaltres treballem plegats per alguna cosa que ens uneix més enllà de les blasfèmies i de les pregàries. Només això és important".

I què seria l'important? No cedir davant les forces i amenaces que malmeten la vida. Diguem: la lluita necessària contra pestes i pandèmies, contra la comoditat i contra el fatalisme, contra la confusió i el desgast… Per contra, mantenir, guardar, generar més sentit, curar. D'aquí la importància que pren la resistència davant la finitud i la mort inevitables, però també la resistència davant d'aquelles desorientacions i degeneracions que provoquem nosaltres mateixos (l'excessiva abstracció, la desconnexió, la banalització, la despersonalització...). Mantenir obert i desbrossat el camí que ens mena a l'experiència, a la proximitat de les coses i dels altres.

L'expressió de l'espiritualitat més fonda és cant, però també és pa; sobretot, pa compartit.

No parem de parlar del mateix, de procurar-nos una bona orientació. És per això que l'expressió de l'espiritualitat més fonda és cant, però també és pa; sobretot, pa compartit: "Tal vegada la millor lliçó que un filòsof pot aprendre del franciscanisme és arribar a ser, més enllà de tota altivesa, un *filòsof menor* enmig dels germans menors" (*Humà, més humà*, p. 126). La filosofia més radical, una filosofia *menor*, punt de trobada entre pa i cant.

Ser i fer al costat de la ferida

3. Perquè la humanitat se sosté precàriament i és vulnerable. Aquesta és la certesa primera, ens diu Josep Maria Esquirol, i el punt de partida de qualsevol comprensió que pretenguem sobre l'humà. A contracorrent d'una concepció d'una humanitat activa i poderosa d'arrel moderna, però també contra una certa visió postmoderna que ha decretat la mort de l'humanisme i del mateix humà. La filosofia de la proximitat es fa resistent en un humanisme que podríem qualificar de concret. Situa en el centre mateix de la realitat l'*algú*, la persona concreta amb nom propi. Des de cap concepció filosòfica o científica podrem menysprear o dissoldre aquest punt de partida i d'arribada, aquest *algú* amb nom: l'Anna, el Joan… Sí, la concreció i la singularitat de la persona són el punt de referència bàsic d'aquest pensament.

Parlem, doncs, d'aquest *algú* singular i vulnerable que és l'humà. Això vol dir que és una concreció oberta perquè partim de la seva passivitat, de la seva capacitat de ser afectada, de ser *ferida*. D'una prodigiosa capacitat d'afectació oberta als altres, però també a realitats que ens depassen i ens situen: el misteri de la vida que som, la mort que ens sotraga, el món que és la nostra realitat immesurable, l'alteritat —el tu— a qui no puc deixar d'adreçar-me. Aquests són els components de la nostra ànima, i la nostra ànima mateixa, se'ns diu. I això som, aquesta misteriosa configuració, impossible de reduir per la sola raó, d'*algú* amb nom propi i d'infinit.

I la filosofia de la proximitat, tot seguit i sense floritures, es dirigeix immediatament a l'acció, que és el que compta, es vol subratllar.

L'acció sempre té caràcter de resposta, és fer-se càrrec d'allò que ens arriba dels altres.

Es tracta de situar-se, d'ajudar a pensar sense ocupar excessivament el pensament, fins i tot d'enretirar-se per deixar passar una mica de llum i de silenci atent per respondre de manera adequada. I l'acció sempre té caràcter de resposta, és fer-se càrrec d'allò que ens arriba dels altres. Si d'aquesta afectació Josep Maria Esquirol en diu *ferida* és per donar compte de la fondària de l'afectació com, per exemple, fereix l'amor; "de tal manera que viure és, en el millor dels casos, ser a la vora d'aquesta ferida i *fer* a partir de la seva vibració".

Ajuntar per crear sentit

4. L'acció és *juntura*. De fet, la qüestió més important del pensament i de l'espiritualitat és l'*ajuntar*. El logos ens remet al treball del pensament i del llenguatge que relaciona i lliga; la religió, *religatio*, és relligament. Com si ja en l'origen patíssim alguna mena de tall dolorós que calgués anar tancant, tot i saber que no es podrà tancar mai del tot. La juntura filosòfica és cura i respecte per cada cosa concreta, és articulació sense confusió, és empara i cerca de sentit (orientació). És no deixar-se seduir per cap comprensió plana i homogènia de les coses (tan habitual avui), ni caure en l'opció contrària, interpretar la realitat com un conjunt d'antítesis radicalitzades sense possibilitat de relació (també tan habitual avui). La juntura és un moviment de creació de sentit a partir de l'articulació de sentit que no deixa de reconèixer la diferència entre les coses; en l'ajuntament mateix rau el sentit.

I és per això que la filosofia de la proximitat és una filosofia dels *entremigs*, dels límits. Juntura entre el concret i el concret, entre persona i persona, i entre l'humà i els seus infinits. És a dir, el límit no pas com aquell punt on una cosa acaba, sinó com a punt de trobada i d'inici. De nou, inici, perquè la feina és inacabable, atesa la nostra situació d'intempèrie i les nombroses adversitats del voltant. Tanta és la dificultat i tanta la feina pendent que se'ns presenta que cal comptar amb la paciència de l'espera, és a dir, amb l'esperança, amb el misteri d'un nou inici on noves juntures puguin crear nou sentit: "Més món, més vida, més sentit".

Perquè es tracta d'una espiritualitat combativa que treu forces del més pròxim i que treu forces de la infinitud que misteriosament ens constitueix. Som aquesta juntura entre nom propi i aquesta obertura que ens diu que res no és definitiu ni acabat. La *conspiració del desert*, en diu Josep Maria Esquirol, dels qui, amb mirada atenta, s'adonen de la situació i poden dir, amb el doctor Rieux: "Nosaltres treballem plegats per alguna cosa que ens uneix més enllà de les blasfèmies i de les pregàries". Treball *menor*: una mica de pa, una mica de cant.

Veterans a la intempèrie
Aquí tenim diverses persones sense sostre a l'inici del confinament (març-abril del 2020); són veterans del carrer. A dalt, un jove veneçolà que va arribar a Barcelona el 2014 i treballava com a artista de circ abans del confinament. No volia anar a un alberg habilitat a la Fira de Montjuïc pel seu pànic a les multituds. La parella de sota, en Babi i la Nanda, ell de Grècia, ella de Càceres, als peus de l'Arc de Triomf, van poder resguardar-se sota un gran plàstic que els va facilitar un veí del barri. Els albergs habilitats per l'Ajuntament no eren una opció per a ells, perquè eren per a homes o per a dones, i no volien separar-se, es cuidaven mútuament.

Quan una persona es troba a la fi del món, desapareix?

Angélica Sátiro

Més enllà de la moda de l'espiritualitat, les qüestions profundes han d'estar presents en l'educació de les noves generacions. La clau de l'espiritualitat a l'escola és que cada criatura pugui construir un sentit vital. Connectar amb la natura, experimentar amb el silenci o imaginar poden ser eines per reflexionar sobre el sentit de l'existència en la infantesa.

Per a alguns, l'educació sol ser un calaix de sastre pel qual passen moltes modes que busquen atendre les exigències de cada època. Temps d'incerteses, plagues, crisis o guerres solen portar necessitats espirituals. Per a d'altres la qüestió és: això és bo o no? Per pensar sobre això, potser cal considerar el que va afirmar Abraham Maslow: "Si només té un martell, tot sembla un clau".

La frase que dona títol a aquest article és una pregunta d'en Pedro, un nen de 5 anys,[1] que segueix descol·locant els adults: "Quan una persona es troba a la fi del món, desapareix?". A partir d'ella, ens podem qüestionar: la fi del món i la desaparició de les persones, són temes espirituals? Com tracta l'educació laica les sospites espirituals de la infància? És fonamental acollir els seus dubtes, tot i que no necessàriament s'hi ha de donar resposta. Les preguntes són eines reflexives poderoses, no són claus per al nostre martell... Podem investigar a partir d'elles, perquè el diàleg és un valor i és un mètode que afavoreix una educació crítica, creativa i ètica.[2] Per seguir dialogant amb en Pedro, podríem explorar i narrar mites de diferents cultures, ja que la mitologia té una funció cosmològica: ordena el caos, dona sentit a la realitat i s'enfronta a l'escatologia (el més enllà). I això coincideix amb els propòsits d'una espiritualitat present en l'educació.

Per què conrear l'espiritualitat de les noves generacions

La societat consumista, materialista i individualista condueix les persones a una soledat erma i sense sentit, que es tradueix en malestar. Per això es fa necessari un marc segur que permeti canalitzar els neguits, els dolors i les incerteses. Epicur, Lucreci i Sèneca afirmaven que la por ha creat els déus i ens va fer témer la mort. La pandèmia, que ha fet palesa aquesta por i altres reptes existencials, ha provocat diversos tipus de desorientació i trastorns. En el document *Salud mental e infancia en el escenario de la COVID-19*, UNICEF Espanya afirma que 1 de cada 4 nens/es presenta símptomes de depressió i ansietat. La necessitat d'un confort espiritual ha passat a ocupar l'interès de l'educació laica. L'ascens d'una espiritualitat oberta, no necessàriament reglada, que no exigeixi una obediència cega o acrítica, està impulsant accions educatives. La clau d'aquesta espiritualitat és que cada infant pugui construir un sentit vital. Actualment, és comú veure a les escoles classes de meditació, de ioga, de *mindfulness*, de filosofia. Aquest tipus de pràctiques mostra l'interès per una espiritualitat entesa com a consciència d'un mateix i de l'altre. Aquesta espiritualitat oberta no és religió, perquè no té déu ni dogma.

La religió (que és una opció familiar) és un conjunt de creences que tracta allò sagrat i la necessitat de transcendència; és una institució jeràrquica amb sentit de control moral i sociopolític. L'espiritualitat present als espais educatius, en canvi, no hauria

Notes

1. Els noms dels infants són ficticis per protegir la identitat dels nens i nenes reals.

2. La filosofia lúdica utilitza metodologia dialògica per estimular el desenvolupament del pensament crític, creatiu i ètic de la infància. És un moviment dins del projecte internacional Filosofia per a Nens (FpN), creat per Matthew Lipman i Ann Margaret Sharp.

3. El projecte Noria (www.octaedro.com/noria) proposa una literatura filosòfica per a la infància, que tracta diferents temes de l'experiència humana. A més, hi ha guies per als educadors que acompanyen els infants a l'hora de jugar a pensar.

Angélica Sátiro. Escriptora, educadora i facilitadora de creativitat, Angélica Sátiro és impulsora del moviment Filosofia Lúdica, que uneix filosofia i infància en la literatura, en la formació del professorat i en projectes educatius culturals.
Doctora en Pedagogia per la Universitat de Barcelona i màster en Creativitat Aplicada per la Universitat de Santiago de Compostel·la, es va formar en Filosofia per a Nens a la Universitat Estatal de Montclair, a Nova Jersey (Estats Units). Ha publicat més de 400 llibres i articles en espanyol, català, gallec, italià, portuguès i anglès. Ha treballat en educació i cultura des dels anys vuitanta, en diferents països d'Europa, Llatinoamèrica i l'Àfrica.

Notes

4. Aquest projecte forma part del plantejament de la Filosofia Lúdica, i existeix des del 2018 en diversos països. Té com a bibliografia el llibre per a adults *Ciudadanía creativa en el jardín de Juanita* (Octaedro, 2018) i la literatura filosòfica per a la infància *El jardín de Juanita* (Octaedro, 2017) i *La mariquita Juanita* (Octaedro, 2017).

d'estar lligada a cap religió ni a la fe en un déu, una deessa o diversos déus. És un tipus d'ètica que afirma la transcendència humana com a procés evolutiu. Busca allò sagrat en la mateixa humanitat, en l'experiència de cura i de vincle entre tots, assumint el misteri de la vida en la seva contingència.

Aquesta espiritualitat és una actitud de cerca constant de sentit: qui soc? Qui vull ser? Què és el món? Quin món vull ajudar a construir? És una espiritualitat que ajuda les persones a tenir cura d'elles mateixes, dels altres humans, de l'espai públic compartit, dels altres éssers vius, de la natura, del planeta. Pot haver-hi algun tipus de bona educació que estigui en contra de tot això?

Una aproximació espiritual de la ciència

La mestra Mar Santiago du a terme el projecte *El jardín de Juanita*[4] amb mainada de 4 anys, i explica:

> Avui hem vist les flors del jardí, "algunes estaven 'morides' i d'altres no perquè només tenen les flors seques. Les que són seques del tot ja no tenen solució; encara que les reguis, moren... és com la vida!". "Com és la vida?", vaig preguntar amb interès. "La vida és així, mor i després hi ha una altra persona; perquè si les persones no moren... Llavors, on viuen? Han de construir encara més cases? Nosaltres naixem de les nostres mares, creixem i quan morim en naixeran d'altres. I moren i neixen, així tota la vida, perquè el món no s'acaba". "Al jardí podem sembrar-hi llavors i regar-les una miqueta, no gaire perquè creixeran més ràpid i moriran abans. Les altres flors les cuidem i quan es morin... en cuidarem d'altres! La vida és morir, després en neixen d'altres i quan nosaltres siguem grans tindrem fills". Així que vam plantar nous bulbs, i quan vam fer un forat per col·locar-los ens va sorprendre descobrir que sota la terra n'hi naixia algun dels que havíem sembrat l'any passat. Era clar que la vida seguia el seu curs, malgrat que el jardí semblava que es moria.

Què fan aquestes criatures de 4 anys? Buscar sentit a la vida en la seva experiència directa de connexió amb la natura. A partir de crear i cuidar un jardí, arriben a idees que el físic Fritjof Capra tracta des dels anys setanta en obres com *El tao de la física* (Sirio, 2017) o *La trama de la vida* (Anagrama, 2006). A partir de la ciència moderna, Capra aprofundeix en les seves conseqüències filosòfiques quan la connecta amb el misticisme antic; és una aproximació espiritual de la ciència. En la seva obra, la vida es troba interconnectada i res no es pot entendre de manera aïllada. Això és present en el diàleg de les criatures de 4 anys. Podríem afirmar que

L'espiritualitat present en els espais educatius no hauria d'estar vinculada a cap religió ni a la fe en un déu, una deessa o diversos déus.

Notes
5. Comparteixo amb Joan-Carles Mèlich: "Ser ètic no és respondre bé, és saber que mai respondrem prou bé". (*Contra els absoluts*, Fragmenta, 2018; p. 120).

aquesta experiència és un exemple d'educació espiritual? Les criatures donen un sentit coherent i efectiu a la vida, sense necessitat d'allò sobrenatural. Creen un relat a partir de la seva experiència, sense un déu o un dogma que ho justifiqui. La connexió amb la natura és una altra eina per a l'educació de l'espiritualitat, que ajuda a superar el conflicte entre la cultura individualista/materialista i les religions dogmàtiques i doctrinals.

Davant la mort de la besàvia, dos germans deien entre ells: "Però si ella és morta, com és que ara parlarà amb Déu? A la seva boca ja no hi existeixen les paraules...", comentava l'Ana, de 6 anys. "Ella parlarà dins del seu cap", va contestar en Jon, de 5 anys. Els dos van sortir agafats de les mans i amb la mirada perduda. En Jon es va girar, va tornar a mirar aquell cos envoltat de flors i va dir: "Quan em mori em vull convertir directament en esperit, sense que m'enterrin ni em cremin". En el vocabulari d'aquests dos nens hi apareixen les paraules déu, esperit, enterrar i cremar, que indiquen una educació religiosa. Els totalitarismes que van intentar aniquilar les religions han fracassat, perquè segueixen allotjades en la diversitat de les cultures. Els humans necessiten creure en alguna cosa per donar sentit a les seves vides, i d'aquí l'existència de sistemes religiosos o d'una educació ètica per als qui prefereixen posar remei a aquesta necessitat de manera més oberta i flexible.[5]

La connexió amb la natura és una eina per a l'educació de l'espiritualitat que ajuda a superar el conflicte entre la cultura individualista/materialista i les religions dogmàtiques i doctrinàries.

El silenci i la imaginació com a eines per a l'espiritualitat

Experimentar el silenci i imaginar poden ser dos recursos diferents per enfrontar-se a les qüestions espirituals que es plantegen en la infància. En Jon ens va donar una pista: hi ha moments en què hem de parlar dins del cap. El pensament és un diàleg intern, i és possible aprendre a pensar millor donant veu a les pròpies idees i dialogant. També pot ser interessant fer el moviment invers, silenciar-se, meditar, parar atenció a l'aquí i a l'ara, utilitzant eines d'introspecció i de benestar. L'Alexia, de 7 anys, va fer un dibuix i va explicar: "És un ull que va explotar de tantes idees!". Una altra nena, impressionada amb la imatge, va preguntar: "Com ho fas per descansar de les teves idees?". "Escolto una meditació, dormo, jugo, descanso, fins i tot les oblido", va respondre sense parpellejar. La veu de la infància ens fa veure que no tot és clau, perquè hi ha altres eines diferents del nostre martell…

Més enllà de la moda de l'espiritualitat, les qüestions profundes han de ser presents en l'educació. Hi ha temes ineludibles per indagar: la pau, els misteris, els ritus i rituals, el paper de les creences en forces invisibles i sobrenaturals, etcètera. Hi ha emocions espirituals sobre

les quals cal reflexionar: la gratitud, la compassió, la felicitat i l'amor. Com deia el biòleg Humberto Maturana, "estimar és deixar aparèixer". L'educació que proposem és amorosa, i és important deixar que aquestes qüestions apareguin als espais educatius.

Com que aquest és un text amb final obert, acabem amb una pregunta que va fer l'Antonio (5 anys) quan se n'anava a dormir: "Mama, quin és el número abans de l'infinit?". Podríem seguir pensant: com fer front a l'infinit que ens interpel·la en la nostra finitud?

Referències bibliogràfiques

Per saber escoltar i pensar qüestions profundes dels nens, m'acompanyo de lectures de fons. Per a la temàtica d'aquest text, van ser les següents:

Arendt, H. *La condició humana*. labutxaca, 2014.

Arendt, H. *La vida del espíritu*. Paidós, Barcelona, 2002.

Bergson, H. *Materia y memoria. Ensayo sobre la relación del cuerpo con el espíritu*. Cactus, Buenos Aires, 2006.

D'Ansembourg, T. i Reybrouck, D. *La paz se aprende. Comunicación no violenta, mindfulness y compasión: prácticas para el desarrollo de una cultura de paz*. Arpa Bienestar, Barcelona, 2017.

Freud, S. *El malestar en la civilització*. Accent Editorial, Girona, 2008.

Gadamer, H. *Dolor*. Paradiso, Mèxic, 2020.

Han, B. *La societat pal·liativa*. Herder, Barcelona, 2021.

Lipman, M. *El lugar del pensamiento en la educación*. Octaedro, Barcelona, 2016.

Mèlich, J. C. *La fragilidad del mundo. Ensayo sobre un tiempo precario*. Tusquets, Barcelona, 2021.

Mèlich, J. C. *Contra els absoluts*. Fragmenta, Barcelona, 2018.

Mèlich, J. C. *La religió de l'ateu*. Fragmenta, Barcelona, 2019.

Mèlich, J. C. *L'experiència de la pèrdua*. Arcàdia, Barcelona, 2017.

Nussbaum, M. *Paisajes del pensamiento. La inteligencia de las emociones*. Paidós, Madrid, 2008.

Sátiro, A. *Filosofía mínima*. Octaedro, Barcelona, 2016.

Sátiro, A. i Tschimmel, K. *Pensar crea(c)tivamente*. Mindshake, Porto, 2020.

Zambrano, M. *Filosofía y poesía*. Fondo de Cultura Económica, Ciutat de Mèxic, 2017 (reed.).

Filosofía mínima
Ángela Sátiro
Octaedro, 2016

Atrapats en els llimbs
El Sidali i el Rashid van viure atrapats en els llimbs en diferents moments. El Sidali, d'origen algerià amb nacionalitat espanyola, havia de gestionar el subsidi d'atur després d'haver treballat un temps de paleta. La covid-19 va aturar els tràmits, però va trobar refugi al Pavelló núm. 7 de la Fira de Montjuïc. Deu anys abans, el Rashid va venir caminant des del Pakistan fins a Europa pagant a les màfies més de 7.000 euros. A Barcelona seguia caminant, venent refrescos i cerveses. Això va provocar que el rebutgés la seva comunitat musulmana. Poc després va tornar al seu país amb la seva família.

De com l'espiritualitat es va convertir en saludable

Mónica Cornejo Valle

Si en les teologies medievals el turment del cos es considerava una via òptima per al creixement espiritual, avui dia l'espiritualitat contemporània ha anat incorporant progressivament valors com la salut, el benestar, la felicitat o el desenvolupament personal. La secularització i l'hegemonia de la medicina han fet créixer la dimensió saludable de l'espiritualitat.

La mortificació o l'ascetisme encara no han desaparegut de les pràctiques religioses, però cal dir que ja hi ha una convergència indubtable amb la medicina, la psicologia i l'autoajuda que ha transformat completament el panorama. Avui no és estrany que al centre de salut ens recomanin fer ioga o meditar. Ni és estrany que especialistes espirituals diversos s'anomenin a si mateixos *sanadors* i *sanadores*. Fins i tot resulta natural trobar algun buda enmig d'una botiga de cosmètics o a la paret d'un centre d'estètica. En conjunt, són expressions de la convergència reeixida entre salut i espiritualitat que s'ha anat forjant al llarg del segle XX i, en aquest context, una de les preguntes més interessants és: com hem passat de la mortificació a la cosmètica?

Medicina, salut i espiritualitat

Encara que sembli sorprenent, la secularització i l'hegemonia de la medicina han tingut un paper crucial en l'ascens de la dimensió saludable de l'espiritualitat. La literatura mèdica va començar a ocupar-se seriosament de l'espiritualitat com a factor de la salut almenys des que l'any 1961 comencés a editar-se *Journal of Religion and Health* (publicada per l'editorial Springer), però seria ja al començament del segle XXI, després d'un auge inesperat dels sanadors cristians en la dècada dels noranta, que s'aprecia un creixement sobtat de la investigació i la literatura mèdica a l'entorn de l'espiritualitat. Abans de l'any 2000 hi havia més d'un miler d'investigacions amb resultats publicats en què s'examinaven quantitativament entre religió/espiritualitat d'una banda i salut de l'altra. Però a mitjans de l'any 2010 ja hi havia almenys dos mil estudis quantitatius més que han donat lloc a uns tres mil informes originals de recerca empírica sobre l'associació entre religió/espiritualitat i salut mental, salut física i ús dels serveis socials, com s'indica al *Handbook of Religion and Health* de la Universitat d'Oxford (Koenig, King i Carson, 2012). Els estudis comprenen tant la salut física com la salut mental, i en tots aquests treballs s'apunta a un resultat similar: l'espiritualitat sembla que té efectes positius sobre la salut i, de passada, els individus que no tenen motivacions de tipus religiós presenten una motivació menor en la cura de la seva salut.

Aquestes afirmacions no estan lliures de controvèrsies de tota mena i, de fet, com va assenyalar l'any 2009 el professor i escriptor Jeff Levin a *Journal of Religion and Health*, la investigació es va estancar per la confrontació oberta entre dues posicions radicalitzades. D'una banda, els defensors a ultrança del model biomèdic semblen decidits a perseguir tota forma d'entendre el cos humà que no sigui la seva, i això inclou no investigar altres creences i teràpies. I, de l'altra, els partidaris d'una medicina holística i espiritual acusen d'arrogant el model biomèdic, alhora

Mónica Cornejo Valle. Doctora en Antropologia Social i Cultural i professora de la Universidad Complutense de Madrid, on dirigeix el grup de recerca Antropologia, Diversitat i Convivència. És membre de l'Instituto Universitario de Ciencias de las Religiones. Ha estat investigadora convidada a la Universitat de Cambridge, a la Universitat de Siena i a la Universitat de Lancaster. Les seves línies de recerca s'orienten a l'estudi de l'espiritualitat i la religió en relació amb la salut, l'activisme religiós i la religiositat popular.

Alguns teòlegs han expressat preocupació per la possible instrumentalització de la religió per a fins no espirituals, com el manteniment o la millora de la salut.

que deixen veure un cert excés de confiança respecte als resultats de les teràpies holístiques i espirituals. A més d'això, alguns teòlegs també han expressat preocupació per la possible instrumentalització de la religió per a fins no espirituals, com el manteniment o la millora de la salut, com han indicat Joel J. Shuman i Keith G. Meador (*Heal Thyself: Spirituality, Medicine, and the Distortion of Christianity*, 2003), amoïnats per la secularització dels mitjans religiosos. Certament, un bon nombre de tècniques com el ioga o la meditació, i també algunes de basades en l'energia (com el reiki), són considerades per moltes persones meres tècniques corporals, no necessàriament connectades a creences religioses o qüestions sobrenaturals. Però la influència de la secularització no s'acaba aquí.

Una espiritualitat secular

Un altre element important en el gir saludable de l'espiritualitat contemporània consisteix en el fet que l'espiritualitat avui té un cert aire secular, fins al punt que els ateus tenen pràctiques espirituals i, per tant, l'espiritualitat com a instrument de la salut està disponible per a qualsevol, sense doctrines ni compromisos. Això es pot apreciar en l'estadística disponible, escassa però significativa, sobre l'ús de teràpies d'inspiració espiritual a l'Estat espanyol. Segons dades del CIS per al 2018, un substanciós 45,6% de les persones que practiquen la meditació no s'adscriuen a cap confessió religiosa, i crida l'atenció que hi hagi més ateus que catòlics que practiquen la meditació (9,4% d'ateus i 8,4% de catòlics). Té sentit, això? En té, perquè la salut i l'espiritualitat s'han agafat la mà, però també perquè el secularisme i l'espiritualisme tenen una connexió poc coneguda que ha facilitat les coses.

La unió de secularisme i espiritualisme sorgeix a finals del segle XIX, oposada de manera crítica a allò "religiós", a les esglésies i, especialment, a les aliances entre les esglésies i els estats. Destaca especialment, en aquest sentit, la sensibilitat esotèrica d'alguns dels líders més destacats del lliurepensament, com l'agnòstic George J. Holyoake (conegut precisament per haver inventat el terme *secularisme*) o l'ateu fundador de la National Secular Society del Regne Unit, Charles Bradlaugh, o també la seva sòcia en el projecte secularista, Annie Besant, presidenta alhora de la Societat Teosòfica. També el pare de l'ocultisme contemporani, Eliphas Lévi (pseudònim d'Alphonse Louis Constant), va destacar professionalment com a periodista d'esquerres i difusor de l'anarquisme, i la seva obra *Dogma y ritual de la alta magia* va esdevenir una fita de l'heterodòxia intel·lectual, a més d'un exponent sòlid de la creença en una única espiritualitat universal reprimida per les misèries de les religions institucionalitzades.

Segons dades del CIS per al 2018, gairebé la meitat de les persones que practiquen la meditació no s'adscriuen a cap confessió religiosa.

Un efecte d'aquesta connexió és la idea de l'espiritualitat com quelcom no necessàriament religiós que s'experimenta com una dimensió més de l'ésser humà individual.

Cap a la individualització terapèutica

Serà als anys seixanta del segle XX quan la salut i aquesta idea d'una espiritualitat individual (no necessàriament religiosa) convergeixin gràcies a la revolució humanista en psicologia i, sobretot, a l'anomenat Moviment del Potencial Humà. Potser el llegat més important de l'humanisme a la cultura contemporània és el desplaçament de la teràpia des de la malaltia mental cap a la salut mental i el benestar emocional. Aquest gir ja s'havia iniciat en la medicina i s'havia formalitzat, si bé no sense controvèrsia, quan el 1948 l'Organització Mundial de la Salut va canviar la mirada de la salut entesa com a absència de malaltia a la salut entesa com a "benestar físic, mental

i social", reconeixent aviat la importància crucial de l'experiència subjectiva en la definició de la salut. En la mesura en què aquesta dimensió subjectiva es reconeix com a aspecte fonamental de la salut com a experiència viscuda (i no únicament com a estat corporal), l'evolució de l'humanisme en psicologia va poder afegir l'espiritualitat individual al paisatge i a les possibilitats de la salut humana.

El Moviment del Potencial Humà s'inspirava en autors com Aldous Huxley, Alan Watts o Carl Jung, i mesclava grups, individus, ideologies i tècniques de caràcter tan diferent com el zen i l'anàlisi transaccional, la cienciologia i el reiki o la meditació transcendental i la gestalt. Es consideren iniciadors del corrent Abraham Maslow, Roberto Assagioli i Fritz Perls, que van assumir com a objectiu propi una transformació del món i de la consciència que deixés enrere la psicologia, la religió i la moral dels anys cinquanta, retratades pel psiquiatre i psicoanalista Wilhelm Reich el 1968 com la causa de les neurosis, dels desordres psicosomàtics i de problemes sociopolítics com el feixisme. La contribució teòrica principal del moviment va ser, entre moltes d'altres, el concepte d'"autorealització", basat en la premissa que, havent resolt les necessitats materials i emocionals, l'ésser humà serà completament ple i plenament amo de si mateix quan pugui dedicar-se a cultivar l'espiritualitat.

La contribució teòrica principal del Moviment del Potencial Humà va ser el concepte d'"autorealització", basat en la premissa que l'ésser humà serà completament ple quan pugui dedicar-se a cultivar l'espiritualitat.

Per dur a terme el que Wouter J. Hanegraaff va anomenar "la psicologització de l'espiritualitat" (al seu llibre *New Age Religion and Western Culture*, 1998), no només es va posar l'espiritualitat en l'agenda de la teràpia, sinó que es va domesticar, secularitzar i sanejar la influència oriental, una altra de les seves influències clau. A l'Institut Esalen, centre emblemàtic del Moviment del Potencial Humà, es va començar a utilitzar la meditació com a tècnica complementària i es va experimentar amb els grups, traient la meditació de l'àmbit religiós i posant-la al servei de les rutines quotidianes occidentals i del benestar material. Un bon exemple d'aquesta convergència es reflecteix especialment en la doctrina d'Osho (àlies del guru Bhagwan Shree Rajneesh), que va rebre diversos membres del moviment al seu asram a l'Índia i que té, entre múltiples tècniques, una versió espiritual de la catarsi de Wilhem Reich (la meditació activa).

Finalment, serà la literatura d'autoajuda la que popularitzi, estengui i consolidi els valors i les pràctiques de l'espiritualitat terapèutica. En la línia del prevencionisme mèdic, que s'estén a partir de mitjans dels anys vuitanta del segle XX defensant la prevenció de la malaltia com a valor davant la curació, la difusió d'estils de

Són incomptables els llibres, vídeos, mems i consells publicitaris que vinculen no només el benestar sinó diferents formes de plaer amb l'espiritualitat entesa com a creixement personal i autocura de la salut.

vida saludables va incorporar definitivament la ideologia del benestar com a valor cultural a l'alça i va acabar associat a les formes contemporànies d'entendre l'espiritualitat com una pràctica de valor terapèutic. Tot i que sant Joan de la Creu abominaria de l'associació d'espiritualitat i benestar ("Cal que el camí i l'ascens a Déu sigui una cura contínua d'apaivagar i mortificar els apetits", deia el místic), avui són incomptables els llibres, vídeos, mems i consells publicitaris que vinculen no només el benestar sinó diferents formes de plaer amb l'espiritualitat entesa com a creixement personal i autocura de la salut. Potser, sorprenentment, això no hauria passat sense l'hegemonia de la medicina, la secularització i l'humanisme, tres dels rivals més significatius de la religió institucional, que inesperadament es van convertir en aliats de les espiritualitats menys convencionals.

Referències bibliogràfiques

Koenig, H., King, D. i Carson, V. B. *Handbook of Religion and Health*. Oxford University Press, Oxford, 2012..

Levin, J. "Restoring the Spiritual: Reflections on Arrogance and Myopia—Allopathic and Holistic", a *Journal of Religion and Health*, 48(4), 482-495, 2009.

Shuman, J. J. i Meador, K. G. *Heal Thyself: Spirituality, Medicine, and the Distortion of Christianity*. Oxford University, Oxford, 2003..

CIS (2018) Barómetro de Febrero. Estudio 3205. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

Hanegraaff, W. *New Age Religion and Western Culture*. Brill, Leiden, 1998.

Puttik, E. "Personal Development: the Spiritualisation and Secularisation of the Human Potential Movement", a Sutcliffe, S. i Bowman, M. *Beyond New Age: Exploring Alternative Spirituality*. Edinburgh University Press, Edimburg, 2002.

Van der Veer, P. "Spirituality in Modern Society". *Social Research: An International Quarterly*, 76(4), 1097-1120, 2009.

La construcción antropológica de la religión: etnografía de una localidad manchega
Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Área de Cultura, 2008

La nebulosa misticoesotèrica: entre el neoliberalisme i la cultura de l'autoajuda

Eudald Espluga Casademont

La cultura popular està saturada de discursos amb un rerefons religiós, com el *mindfulness* o els productes *new age*, que ens prometen ser més productius, sans i feliços. En lloc de qüestionar l'existència d'aquesta neoreligió, ens hauríem de preguntar per què té tant d'èxit a l'hora d'orientar i oferir eines per fer front a les inquietuds espirituals.

“Un fantasma ronda el món occidental, el fantasma de la religió”. Amb aquesta paràfrasi del *Manifest comunista*, el filòsof Peter Sloterdijk s’ha referit a l’adveniment i la constant multiplicació d’“empresaris neoreligiosos” que ofereixen remeis per millorar la nostra vida a través del treball espiritual en nosaltres mateixos. Des dels productes *new age* fins a l’actual *boom* de tècniques de meditació i *mindfulness*, passant per multitud de tallers de renaixement espiritual o tarot evolutiu, la cultura popular es troba saturada avui dia de discursos amb rerefons religiós que prometen convertir-nos en éssers més productius, més sans i més feliços.

Potser la notícia que resumeix millor l’enorme creixement d’aquesta indústria al voltant del benestar espiritual és que el fons voltor Blackstone ha comprat l’app de meditació Headspace, que té 65 milions d’usuaris a tot el món. L’aplicació la va crear Andy Puddicombe, que va estar formant-se deu anys com a monjo budista i ara és el CEO d’una empresa a Silicon Valley que va guanyar més de 100 milions d’euros només durant l’últim any.

El cas del *mindfulness* és simptomàtic en la mesura que el seu èxit sembla indissociable de l’epidèmia d’estrès i ansietat que s’estén sota el neoliberalisme. Tanmateix, la circulació de discursos alternatius per a la salut va més enllà d’aquesta forma de meditació i s’ha d’analitzar com a part de l’estructura més àmplia de la societat de l’autoajuda. Des de la *mind-cure* fins a la ciència cristiana de Mary Baker Eddy, trobem ja al segle XIX una vocació sanadora en moltes pràctiques espirituals que no és aliena als corrents contemporanis. Són molts els estudiosos que han vist l’aliança espiritual-terapèutica com un enclavament fonamental per entendre la transformació política i econòmica de les nostres societats. En paraules d’Ian Parker, catedràtic de psicologia a la Manchester Metropolitan University: “La psicologia pop *new age* es ven com un remei per salvar-nos de l’estrès o ajudar-nos a descobrir la nostra energia interior, [de manera que] el mateix supòsit reaccionari està en joc: arregla l’individu i posaràs remei a les malalties socials”.

Però per entendre l’èxit d’aquestes espiritualitats pop no n’hi ha prou de fer referència a la incertesa social sota el capitalisme, ni tampoc n’hi ha prou de constatar que tot allò sòlid s’ha dissolt en l’aire i concloure que la seva aparició és una resposta a una crisi espiritual i de valors. La pregunta que ens hem de fer davant d’aquesta “nebulosa misticoesotèrica” —com l’anomena el filòsof Juan Martín Velasco— és quina mena d’eines culturals ens ofereix davant la incertesa i quina és la seva relació amb la transformació secular de les nostres societats. ¿L’hem d’interpretar com a part d’un moviment reaccionari i neoconservador, propiciat per les successives crisis econòmiques, socials i polítiques, entenent la seva emergència en paral·lel al fonamentalisme religiós i al nacionalisme antiglobalització? ¿O hem de veure aquesta

Eudald Espluga Casademont (1990, Girona). Llicenciat en Filosofia i màster en Comunicació i Estudis Culturals per la Universitat de Girona, treballa com a periodista cultural. Ha col·laborat amb *ICON, El Salto, PlayGround, Vice*, RAC1, Radio Primavera Sound o *Núvol*. És autor dels assajos *No seas tú mismo. Apuntes sobre una generación fatigada* (Paidós, 2021), *Rebeldes. Una historia ilustrada del poder de la gente* (Lumen, 2021), *Las pasiones ponderadas* (Capitán Swing, 2015) i *Mediterròniament. La catalanitat emocional* (Biblioteca del Núvol, 2013), escrita amb Damià Bardera, i ha participat en el llibre col·lectiu *Humanitats en acció*, coordinat per Marina Garcés (Raig Verd, 2019).

nebulosa com a part d'un sistema d'exercicis terapèutics en el context d'una ideologia neoliberal, en la qual els individus es perceben com a "empresaris d'ells mateixos" i on fins i tot la relació amb allò sagrat ha estat privatitzada?

L'espiritualitat més enllà del secularisme

La hipòtesi del secularisme ha marcat la interpretació que la filosofia moral i política han fet de la realitat pluralista de les societats occidentals. Des de la sociologia s'havien disposat una sèrie de marcadors descriptius que havien d'indicar l'estat de salut de la fe al món: la disminució dels fidels, la reducció de la religió a l'esfera privada, la pèrdua de vocacions o el grau d'indiferència religiosa. Durant els dos últims segles, el termòmetre espiritual no admetia dubtes: s'estava produint un desencantament del món. Si la religió havia estat només un instrument de control social que s'alimentava de l'angoixa davant la mortalitat i de la ignorància sobre el món, tal com diu el credo de la Il·lustració, l'eliminació de la pobresa, l'avenç de la ciència i l'educació universal ens havien de conduir a l'extinció d'aquestes supersticions.

Així i tot, sociòlegs com Peter L. Berger i Thomas Luckmann han destacat el caràcter paradoxal d'aquesta hipòtesi. D'una banda, la desarticulació generalitzada dels grans sistemes religiosos comporta una disseminació d'allò sagrat pels intersticis de les institucions modernes que evidencia el caràcter autorefutador de la hipòtesi del secularisme: només quan les religions abandonen la seva agenda política (es descarten les missions irrealitzables, es relativitza la pretensió de veracitat i universalitat, s'acaba el monopoli educatiu, etc.) poden reaparèixer, en el context del "supermercat de compravenda de sentit", com a espiritualitats disponibles. D'altra banda, el pluralisme religiós constitueix la condició de possibilitat de la proliferació de crisis subjectives de sentit: la racionalització i individualització inherents a la modernitat comporten l'aïllament general dels individus, que es mostren insegurs i paralitzats davant el ventall de possibilitats que comporta l'existència d'un lliure mercat de creences.

La racionalització i individualització inherents a la modernitat comporten l'aïllament general dels individus, que es mostren insegurs i paralitzats pel ventall de possibilitats que comporta un lliure mercat de creences.

En conseqüència, si la fi del monopoli d'allò sagrat per part de determinades religions institucionalitzades s'ha d'entendre com una metamorfosi de les formes de religiositat i no com la seva abolició, el sorgiment i la proliferació de la nebulosa misticoesotèrica s'han de veure com a part d'aquesta transformació. No podem seguir repetint el relat simple del "retorn d'allò sagrat" a Occident, com si abans de la proliferació de llibres sobre *new age* a finals dels anys seixanta la religió hagués desaparegut de facto de les nostres societats. De fet,

pensar-ho des d'aquesta perspectiva tan sols reforça el relat neoconservador sobre les calamitats que ha portat el progrés tecnològic i social a les societats occidentals. Només des d'aquesta cosmovisió tradicionalista es pot defensar que la fascinació pels horòscops, el reiki o l'anomenada *Teràpia de Resposta Espiritual* són fruit de la necessitat de consol i la seguretat d'allò transcendent.

Espiritualitat pop i cultura de l'autoajuda

Llavors, si tots aquests productes neoreligiosos no són només succedanis *fast food* que venen per substituir les velles formes de relació amb la transcendència, com els hem d'interpretar?

Potser una de les lectures més interessants prové de la sociòloga Eva Illouz, per a qui la nebulosa misticoesotèrica formarà part de la cultura de l'autoajuda, i, si bé l'entendrà com una resposta a la incertesa social sota el capitalisme tardà —inseguretat econòmica, desinstitucionalització dels subjectes, desaparició de la divisió entre espai públic i privat, racionalització de la vida íntima i introducció dels afectes en la lògica productiva—, adoptarà una perspectiva pragmàtica que en distingirà l'enfocament de la resta de les interpretacions, en la mesura en què considerarà que els discursos neoreligiosos, per més mercantilitzats que puguin estar, orienten i defineixen l'acció pràctica dels individus, i els ajuden a enfrontar-se amb les contradiccions socials i amb la incertesa a la qual estan sotmesos.

En conseqüència, som als antípodes de la lectura del fenomen que fan intel·lectuals com Ulrich Beck, per a qui les espiritualitats pop no són sinó un catàleg de narratives, valors i rituals d'entre els quals triar aquells que més ens convinguin i projectar-los en un "Déu-ninot" que sigui el negatiu de les nostres pors, desitjos i histèries: una religiositat a la carta que reflecteix en un pla metafísic les nostres inquietuds narcisistes. L'exemple arquetípic que donaria suport a aquesta interpretació seria l'horòscop, que busca explicar en un pla transcendent la variabilitat dels caràcters, els humors socials i els

Segons Eva Illouz, “l’autoajuda no és només un segment del mercat: és tota una nova modalitat de la cultura; és a dir, constitueix una nova manera en què l’individu es connecta amb la societat”.

estats col·lectius de malestar (justificant el nostre estat d’ànim trist per la “temporada de mercuri retrògrad”). Per tant, per a l’autor de *La sociedad del riesgo* (Planeta, 2019), la inseguretat generada per l’individualisme rampant, l’ocàs dels grans relats i la creixent inestabilitat social portarien els individus a buscar una resolució simbòlica del seu malestar a través d’aquesta espiritualitat personalitzada que promet benestar i harmonia, però que no té una traducció pràctica en la vida d’aquestes persones. La nebulosa misticoesotèrica seria, doncs, una forma de falsa consciència que, si bé resultaria consoladora en un primer moment, no ens permetria conquerir més benestar ni felicitat, en la mesura en què no alteraria les nostres condicions materials. De nou, les prediccions de l’horòscop servirien com a exemple paradigmàtic d’una mistificació ideològica que no té traducció pràctica, perquè les seves receptes es descriuen com a buides o massa generals com per determinar un curs d’acció concret.

La perspectiva d’Illouz, en canvi, assumeix que els subjectes sí que veuen transformada la seva relació amb ells mateixos i amb els altres quan assumeixen una sèrie de narratives del jo terapèutiques com les que proposa la nebulosa misticoesotèrica. Per reprendre el cas de les apps de *mindfulness*: en la mesura en què una persona comença a fer exercicis diaris de concentració, monitoritza la seva evolució setmanal, concep el seu benestar i salut mental des dels principis del *mindfulness* (ja siguin metafísics, ontològics o morals) i adquireix una sèrie de tècniques pròpies per relacionar-se amb el seu entorn, especialment en les situacions difícils o estressants, ja està transformant la seva relació amb el món. En paraules d’Illouz: “L’autoajuda ha arribat a ser el nucli de la subjectivitat moderna, perquè es troba en la conjuntura dels ideals d’autonomia, les tècniques psicològiques d’autoconstrucció i els grans interessos econòmics de les diverses indústries que sostenen i conformen aquest procés. [...] L’autoajuda no és només un segment del mercat: és tota una nova modalitat de la cultura; és a dir, constitueix una nova manera en què l’individu es connecta amb la societat”.

En conseqüència, la nebulosa misticoesotèrica és part de l’arsenal de repertoris terapèutics mitjançant els quals moltes persones s’interpreten a elles mateixes i interpreten el món. Precisament pel fet que la secularització mai va consumar el desencantament del món, sinó que va transformar les formes en què ens relacionàvem amb la religiositat, aquestes han estat fagocitades per la cultura de l’autoajuda. Així, de la mateixa manera que els manuals de gestió empresarial ofereixen eines per orientar-nos en un mercat laboral inestable i cada cop més precari —per exemple, el *bestseller* d’autoajuda *Qui s’ha endut*

el meu formatge?, de Spencer Johnson (Entramat, 2009), promociona una ètica de l'esforç hiperindividualista i d'autosuperació que encaixa bé amb la inquietud dels treballadors en un sistema de competència neoliberal—, podem dir que els productes d'espiritualitat pop (ja siguin llibres, tallers o aplicacions) permeten articular la nostra relació amb allò transcendent per donar sentit al nostre ésser en el món.

Per tant, en lloc de qüestionar l'existència mateixa d'aquests productes neoreligiosos, o lamentar-nos pel retorn d'un conjunt de creences supersticioses i allunyades de la ciència ("el fantasma de la religió"), potser hauríem de començar a preguntar-nos per què tenen tant d'èxit a l'hora d'orientar les persones i oferir-los eines per fer front a les seves inquietuds religioses. ¿No és possible imaginar formes diferents de relació amb allò transcendent i sagrat que no passin per una ètica individualista? Per què les tècniques d'autoconeixement espiritual han d'estar al servei dels discursos d'optimització del subjecte productiu? En altres paraules: el problema no és tant que l'espiritualitat torni a ocupar un espai central en la nostra cultura, ja que mai no el va deixar d'ocupar, sinó que ho faci en el marc de la cultura de l'autoajuda, com una eina més al servei de la lògica neoliberal de l'empresari de si mateix.

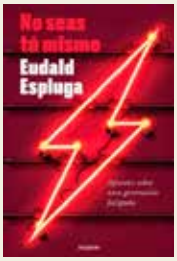

No seas tú mismo. Apuntes sobre una generación fatigada
Paidós, 2021

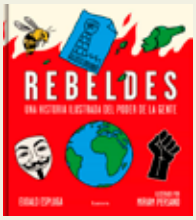

Rebeldes. Una historia ilustrada del poder de la gente
Lumen, 2021

Referències bibliogràfiques

Beck, U. *El Dios personal. La individualización de la religión y el "espíritu" del cosmopolitismo*. Paidós, Barcelona, 2009.

Berger, P. i Luckmann, T. *Modernidad, pluralismo y crisis de sentido: la orientación del hombre moderno*. Paidós, Barcelona, 1977.

Estruch, J. (ed.). *Les noves formes de religiositat*. Cruïlla, Barcelona, 2001.

Griera, M. M. i Urgell, F. *Consumiendo religión. Nuevas formas de espiritualidad entre la población juvenil*. Fundació "la Caixa", Barcelona, 2003.

Illouz, E. *Erotismo de autoayuda*. Katz, Madrid, 2014.

Sloterdijk, P. *Has de cambiar tu vida. Sobre antropotécnica*. Pre-textos, València, 2012.